

О ПРИВРЕДИ И НАСЕЉИМА У ДОЛИНАМА ЦЕТИНЕ И КРКЕ

I Долина Цетине

У долини Цетине утврђене су као геоморфолошке целине: скаршћени, композитни, кањонски и флишни део долине.¹ У свакој од ових целина друкчије су погодбе за људски живот, те се отуда и антропо-географски у долини Цетине издвајају скоро исте оне целине, које су утврђене геоморфолошки.

1. Скаршћена долина Цетине. - У горњем и највишем делу Цетине леже мала села Уништа и Главаш.

У Уништима живе породице: Ковачевићи, Петковићи, Маљковићи, Грзељи, Самарџићи, Утржени и Галијати. Све су оне досељене с Југа, из нижег краја, из околине Врлике, крајем 18. века. Ковачевићи су из Подосоја, Утржени из Косора, а остали из Маовица. Крајем 18. века поменуте породице живеле су у овим последњим селима, и биле се јако народиле. Њихови преци су онда изишли са стоком и настанили се у високој долини између Динаре и Бата. Долина је тада била под густом шумом (храстовом, јасеновом и кленовом), и први досељеници су направили дрвене колибе. Доцније је шума искрчена, и стране Динаре и Бата данас су скоро голе. Због тога су данашње куће од камена. Како су Уништа лежала у Босни, то су досељеници морали давати бегу један део прихода. Јужно од овог села, на пређашњем далматинском земљишту, до саме раније међе између Босне и Далмације, леже куће Леласа. Њихов се дед овде доселио из Косора (у Врличком Пољу), и ту на граници држао крчму.

Јужније, на страни Динаре, лежи село Главаш. У њему живе: Гајевићи (11 к.), Самарџићи (5 к.) и Тескере (3 к.). Гајевићи су се из неког непознатог краја били доселили у Кијево, у село које лежи јужније, на нижем земљишту, на површи од 450 м висине. У Главашу су имали станове. Када су се у Кијеву народили и изделили, неки су се стално населили у Главаш. Сељаци из Главаша имају сада станове у високој и скаршћеној долини Руји, даље на Северу. То је карсна удолина, израђена у правцу слојева. Дно јој је ижљебљено вртачама. По дну вртача на црвеници су њивице са јечмом и вртлићи са купусом и кромпиром. На пречагама између вртача као и по странама виде се бусени

¹ Боривоје Ж. Милојевић: Геоморфолошка проматрања о долини Цетине. (Зборник радова посвећен Јовану Цвијићу, Београд, 1924, с. 605-625.).

траве, везани за дијастроме. Туда пасе стока, коју сељаци из Главаша дотерују почетком лета. По странама вртача су колибе и кошаре, у којима ноћују чобани и стока.

Као што се види, данашњи становници ове високе долине доселили су се из поља и са ниске површи. Кад су се доле народили, иселили су се овде или прешли на станове. Тако су у новије време постали и Уништа и Главаш. Неки сељаци из Главаша имају станове у карсној долини Руји, високо у Динари, али се ти станови, због свога високог положаја, не претварају у сталне куће.

2. Композитна долина Цетине. — Композитна долина Цетине састоји се од поља и сутески. Поља су: Цетинско, Кољанско, Рибаријско, Хрватачко и Сињско, а сутеске: Гарјачка, Драговићска, Дервенска и Обровачка.

Северним и северозападним ободом Цетинског Поља избијају неколика врела. Међу њима је највеће врело Цетине, које у јесен и зиму има много више воде но лети. Друго је Милашево Врело. Од летњег извора овог врела пружа се према СИ-у суво корито, покривено блоковима, дугачко око 30 м; њиме вода тече зими, када врело избија у нешто вишем нивоу. Треће је Батиначко Врело. И овде од летњег извора води према СЗ-у суво корито, покривено блоковима. Оно је дугачко само 2—3 м, и њиме вода зими тече. Код Вуковића кућа је Суво Врело, у коме вода избија само зими. Врела има, даље, у селима Читлуку и Котлуши. Испод ових врела су млинови. У селу Цетини су два млина. На њих долазе да мељу сељаци из Уништа и Кијева. Испод врела или око потока, који од врела иду, леже и вртови са купусом, кромпиром и пасуљем. Вода се разводи јазовима у вртове. Због летње суше, која траје од маја до септембра, поврће не би могло успевати, кад се не би наводњавало.

Утицај средоземне климе у овоме крају, сем у летњој суши, види се и у релативно високој температури. Због тога овде успевају бадеми и смокве. До почетка 20. века било је много винограда, и само у селу Цетини до 30 људи могло је сваке године наћи по 10.000 кгр. грожђа. Кад је домаћа лоза пропала, почели су се сејати пшеница, јечам, раж и кукуруз. Тако су се место винограда јавиле њиве.

Њиве леже ободом Цетинског Поља. Одмах изнад њих су куће, док су изнад кућа, по кршној страни поља, и по површи која поље опкољава, паша и храстово цбуње. Такав је распоред култура и положај кућа у селима: Цетини, Читлуку и Котлуши. Због велике и добре паше, становници ових села баве се јако сточарством. Крајем јуна, кад се због летње жеге трава око села по кршу сасуши, сељаци изгоне стоку на пашу на широко динарско бјело, које раздваја долину Цетине од Ливањског Поља. Пашњаци су овде тако пространи, да Цетињани могу лети напасати не само своју стоку, већ узимају на пашу и стоку од сељака из Врличког и Петрова Поља. На недељу дана пошто се изиђе на планину, овце се „размузу“, и за сваку оку млека сопственику оваца се, крајем лета, даје по ока скорупа и по две оке сира. Остатак скорупа и сира припада Цетињанима, који овце напасају. Кад узимају волове на летњу пашу, Цетињани добијају од сопственика на сваког вола по два варићака жита. „Стојбине“ (колибе) на планини зидане су од камена и чине „сувозид“; покривене су сламом или плочама. Паша је заједничка својина, цетинска и врличка.

По народном предању раније становништво је „сатрла турска чета“, и овде је дуго била „пустош“. Како је турска граница била

близу, то се за дуго нико није усуђивао населити. Прво је дошао из Дувна кнез Никола Милаш и довео свога нећака Баришића Божу. Од њих су данашње породице: Милаши, Баришићи и Четници. Доцније су се доселили Преодчани, из Преодца, северно од Гламочког Поља. Затим су дошли Вуковићи (из Петрова Поља), и Ђукићи и Маријани из Полаче (источно од Книнског Поља).

И у Врличком Пољу, које припада сливу Цетине, њиве су ободом поља, а ливаде средином. Изнад њива, по страни, су куће. Тако су у селу Виналићу куће изнад њива, на страни која је окренута ЈЗ-у; оне су издвојене у породичне групе. У селу Косорима куће су већином на страни, такође изнад њива. Издвојене су ове групе: Леласи (15 к.), Клепићи (15 к.), Мишине (4 к.), Утржени (2 к.), Раднићи (10 к.), Јовићи (3 к.), Мучала (1 к.), Косорчићи (2 к.), Лакићи (1 к.), Вуга (1 к.), Арнаути (8 к.) и Кнезови (3 к.). У оба села даље изнад кућа, по странама, је паша. Тако су, као у Цетинском Пољу, и овде куће на линији, која раставља њиве у равни од паше на страни. Изузетак у овом погледу чине куће Леласа у Косорима. Оне леже на темену Косорског Брда, и око кућа су мање њиве са пшеницом и кукурузом. Иначе је цело Косорско Брдо под пашом, јер се састоји од проминских конгломерата. Ово брдо се пружа од Запада према Истоку и насељено је врло неједнако: на јужној страни, према Врличком Пољу, леже куће села Косора, а на северној страни, према Цетинском Пољу, само су виногради и њиве. У југозападном крају Врличког Поља је врело Здуш. Испод њега су вртови са поврћем, које се залива. Овде је и село Подосоје, на граници између равни и стране, или између њива и паше.

Док су Цетинско и Врличко Поље насељени, Гарјачка Клисуре је без насеља. У горњем делу њеном, у речном кориту има бигрених одсека са малим слаповима. Испод њих су три млина. Даље, низ реку је слап Јошје, који се састоји од четири ниске бигрене пречаге. Испод прве и четврте су такође млинови. Још даље низводно по малим равнима око реке су ливаде, њиве са кукурузом и вртови са купусом. Купус се залива, и на њега се носи вода из Цетине. На Гарјачком Слапу на десној, југозападној страни, испод бигреног одсека и водопада има шест млинова. На левој, североисточној страни, испод одсека је ваљавица. Под водопадом су, даље, њиве и вртови, који се заливају. Са површине, на којој је речно корито изнад водопада, одводи се вода јазовима у њиве и вртове испод водопада. Око 1870. године бигрени одсек и слап лежали су за 50 м даље низ воду но сада. Појединци су отада секли бигар и разносили га за зидање. Сељаци сада не допуштају да се то више чини.

Као у Цетинском, и у Кољанском Пољу имамо културу и села. У овом пољу из алувијалне равни дижу се падине од неогених лапора, док су изнад њих одсеци од рудистичких кречњака. По падинама су њиве, а по одсецима ретка паша. Оба села — Горњи и Доњи Кољани — леже на граници између њива и паше.

У Драговићској Клисуре, као и у Гарјачкој, има само млинова.

У Рибарићском Пољу нема села. Сам Рибарић је путна станица, постала за време француске управе почетком 19. века, када је саграђен пут од Сиња до Книна. Близу ове станице, у алувијалној равни Цетине, избија из кречњака врело Рибарић. Алувијална равна у овом пољу је доста широка, и на њој су ливаде. Из равни се дижу падине од неогених ланора. На североисточној страни, на оваквој падини је терасаста култура, а на југозападној страни, на таквој падини је ђбуње.

И Дервенска Клисура је слична Гарјачкој. На прелому између југозападне стране и равни избијају у горњем делу клисуре четири врела. Раван је овде пошира и под ливадама. На североисточној страни избија Велико Врело, од кога потиче поток. Поред Цетине на терасама су вртови са поврћем.

У Хрватачком Пољу има такође врела. Код села Хрваца избија из кречњака врело Војскова, које зими има много више воде но лети. Ипак је и лети количина воде, која од врела отиче, толика, да су на 30 м испод врела четири воденице. Овде долазе да међу сељаци из Петрова Поља, Неорића, Мућа, Дицма, и из северозападног дела Сињског Поља.

На падини од неогених лапора испод кућа у Хрвацу су њиве, а у алувијалној равни око Цетине ливаде.

На североисточној страни Хрватачког Поља из алувијалне равни диже се падина од неогених лапора. Од ње настају кречњачки одсек и површ. На падини су њиве, а на одсеку паша и делом шума. Ивицом између њива и паше леже куће. Оваквог је положаја село Бајагић.

У Обровачкој Клисури на Цетини је мост. Преко њега прелази пут, који иде из Сиња и из сплитског приморја у Ливно. На коси Планици, која се пружа југозападно од Цетине и паралелно с њом, између двеју главица је преседлина, којом води пут. Тако је положај моста одређен овим седлом. А око моста, на југозападној страни Цетине, лежи село Хан.

У Обровачкој Клисури је воденица, а испод ње, до реке, Врילו. У влажној равни поред Цетине, нарочито на североисточној страни, леже њиве кукуруза.

У овој је клисури у рудистичким кречњацима и огромно врело Косинац. Оно лети извире у кориту између блокова, и отиче у Цетину кратком јаругом, која се пружа од СИ-а ка ЈЗ-у. Вероватно је да се овде појављује вода из Ливањског Поља. Од овог летњег извора пружа се према СИ-у суво корито, дугачко око 50 м, и покривено блоковима. У залеђу његовом је висок одсек. Кречњачка маса овог одсека просечена је пукотином, високом до 20 м; она је местимице проширена. Испод ове пукотине је пећина, на чијем је дну, 4 м. ниже од корита, мирна вода. У пролеће и у јесен вода у овој пећини нарасте, достигне висину корита и њиме потече. Кад вода потече у пролеће, онда из пећине изиђу и оду у Цетину рибе „укливице“. У јесен кад вода из пећине понова потече, ове се рибе врате из Цетине у пећину. Из овог врела је одведена вода за Сињ, а одмах испод њега су и воденице.

Хрватачко и Сињско Поље растављени су пространом пречагом. Северозападни део ове пречаге чини коса Шушњевача. Она се пружа од ЈЗ-а ка СИ-у. На њеној југоисточној страни су главе слојева, и та је страна без вегетације и без културе. Тек местимице по њој има нешто шуме. Међутим, на страни Шушњеваче, окренутој СЗ-у, била је домаћа лоза, која је пропала у времену од 1908.—1915. године. Југоисточно од Шушњеваче је уско Смарово Поље. На дну његовом уз југоисточни оквир лежи Језеро, у коме вода извире. Оно је обрасло барском вегетацијом и отиче. Око њега су њиве и вртови, док је раније била паша. Овде се са истог простора добијају две летине. Пшеница и јечам, на пример, сеју се у зиму, а косе крајем јуна, и на њихово место одмах се сади купус. Купус се наводњава: сваки сељак загати главни јаз за четврт сата, и из њега вода отиче у споредне јазове. Ови су управни на главни и иду кроз вртове. Југоисточно од

Смрадова Поља је коса, паралелна са Шушњевачом, и њој слична. На северозападној страни ове косе има такође местимице винограда и вртова, док су на југоисточној, стрмој страни главе слојева и ретко цбуње. На овој страни је нешто винограда на терасама. Даље на ЈИ-у јавља се исти рељеф и исти распоред култура: јављају се три удолине, чија су дна под њивама и вртовима, и три косе, чије су стране под цбуњем и шумом, и нешто под њивама. Последња коса, којом ова широка пречага пада у Сињско Поље, јесте Криж. Југоисточна страна његова је под пашом, цбуњем и шумом, док су испод ње, у равни поља, њиве. Ободом поља, и ивицом између њива и паше, леже куће села Главице, издвојене у породичне групе. Због поменутих влажних удолина, у којима успевају по две летине, Главице се смаatraју као најимућније село Сињског Поља.

Из простране алувијалне равни у Сињском Пољу диже се према СИ-у падина од неогених лапора. Изнад ове падине су карсни одсек и површ. Падина је под њивама и виноградима, а одсек и површ под пашом, цбуњем и ређом храстовом шумом. На додиру између падине и одсека, између њива и паше, леже села Обровац, Гала и Оток.

У Гали се виде издвојене групе породичних кућа. Испод кућа, све до Цетине, на терасама су њиве са кукурузом и пшеницом и, ређе, виногради. До 1908. године рађала је домаћа лоза. Виногради су тада били на месту њива, и поједини сељаци добијали су по 100 хектолитара вина. Када је ову лозу уништила „жилождера“, сељаци су почели сејати пшеницу и кукуруз. Кукуруз због суше тешко успева. Сада се понова подиже лоза на америчкој подлози.

У Гали су раније живели муслимани, и то на месту Куштра и Брчића. У Обровцу су муслимани живели на месту Жанка, а један Жанко и сада станује у муслиманској кући.

У Отоку, на неогеној падини испод кућа, били су такође виногради све до 1909. године, када их је уништила филоксера. Сада су на њиховом месту њиве са пшеницом и кукурузом.

Испод Отока је на Цетини превоз. Туда прелазе, идући за Сињ, сељаци из оних села, која леже на југоисточној страни поља, почев Отока па до Триља.

Алувијална раван Сињског Поља је под ливадама. Лети, за време јаких жега, сељаци ове ливаде косе ноћу.

У источном ободу Сињског Поља је мање проширење, у коме из кречњака избија врело Руда. Вода избија из дубине, и вероватно је да се овде појављује Студба, река Ливањског Поља. Зими ово врело има много више воде но лети. Западно и југозападно су шупљине између слојева, у релативној висини од 20 м из којих вода зими проври. Испод врела је млин, где долазе да мељу сељаци из околине. Од врела потиче читава река, око које су мали вртови са купусом. Он се залива тиме што се вода из реке набацује лопатом.

У депресији око Руде имамо падине од лапора и изнад њих одсеке од кречњака. На падинама су њиве, а на одсецима паша. Куће села Руде леже ивицом између падине и одсека.

Сличан распоред култура и положај насеља види се и даље на Југу, у Удовичићу, Врдољаку и Врпачу. У Удовичићу на падини од плазине су њиве, а на одсеку од кречњака паша. Куће су на граници између њива и паше. Истоветне прилике су у селу Врдољаку. У Врпачу, међутим, њиве су на терасама, и то на падини од неогених лапора. По кршном одсеку изнад падине су трава и цбуње. Куће су на граници између њива и паше. Оне су у низу, и саграђене од камена.

Јужно, у површи која опкољава Сињско Поње усечена је кратка долина Граб. Њоме тече река Граб, чији је извор велико врело. Оно избија испод кречњачког одсека. По казивању млинара зими на овом врелу вода нарасте за 1,5 м изнад летњег стања, и тада се око 1 м³ воде диже у висину до 60 см. Источно од овог главног су још два врела. Млилари тврде, да прво, главно врело остаје бистро, и кад се ова два замуће. А често се главно замути, док ова два остају бистра. На саставу се тада познају воде које иду од ових врела: једна је мутна („риђа“), а друга бистра. Оба споредна врела увек надођу заједно. Главно врело тада не надолази, или, ако и надође, вода му је друкчија. Од како су прочишћени понори у Бушком Блату на она споредна врела вода раније дође и раније оде. На реци, која потиче од ових врела, има пет млинова. Ту долазе да мељу сељаци из околних села, из Ржаног, Свиба, Добрања, Тијарице, Велића, Медића итд.

У влажној равни око реке Граба су њиве са кукурузом. У овој долини су израђене две терасе, нижа и виша. На теменима обеју тераса леже њиве. По страни ниже терасе су куће, а по кршној страни више терасе је паша. На излазу долине Граба у Сињско Поље, десно од реке, из алувијалне равни диже се падина од плазине и изнад ње кречњачки одсек. По равни су ливаде, по падини њиве, а по одсеку паша. Куће су поређане у два низа: на граници између равни и падине леже куће Ћосића, а на граници између падине и одсека куће Ковачевића. Поред кућа Ћосића, на ободу поља су и појате неких сељака који живе у Ратковића Селу, на кршној површи. У појатама се оставља сено, када се у пољу покоси.

Јужно, у долини Јабуре, на додиру кречњака и шкриљаца јавља се извор. У равни долине су њиве, а на кршној, североисточној страни паша. Куће села Јабуре леже на граници између равни и стране.

Најзад, у долини Шушњаре, из алувијалне равни диже се падина од неогена, и изнад ње одсек од кречњака. На падини су њиве, а на одсеку паша и ретка шума. Куће села Ведрина у овој долини леже на граници њива и паше. Оне су у низу, и саграђене од камена.

На западној страни Сињског Поља, у селу Турјацима, распоред привредних површина и положај насеља су исти као и у селима, која су до сада описана. И овде се из алувијалне равни диже падина од неогених лапора, а са ње одсек од кречњака. У равни су ливаде, на падини њиве са кукурузом и пшеницом, и виногради, а на одсеку ретка паша и шума. Куће леже ивицом између падине и одсека, између њива и паше. Турјаци су добили име по томе, што су у њима раније живели муслимани. Кад су они отишли, населили су се овде из Дувна Малеша, Луцићи и други.

Сличног је положаја и село Кошуте. Само оно лежи на граници између кречњачког одсека (или паше) и дилувијалне плазине (или њива).

Економско средиште Сињског Поља јесте Сињ. У своме данашњем положају, на путу који води из Приморја у карсну Босну, Сињ лежи од почетка 18. века. Раније, куће су биле на брду, високом 438 м, око Каштела, у коме је живела млетачка посада. Кад су 1715. године, приликом турске навале, многе куће око Каштела порушене, Сињани су нове подигли око манастира, који су саградили фрањевци, добегли из Раме. Са фрањевцима су тада дошле и ове данашње сињске породице: Грабовци, Вулетићи, Ловрићи, Мидењаци, Жанке и т. д. Тако се средњевековни Сињ, који је, ради одбране, лежао на врху брда, уз Каштел,

— спустио у равницу, на друм; тиме је омогућено напредовање Сиња у новим приликама.

Из ових података јасна је антропогеографска разлика између клисура и поља у композитном делу Цетине. Док су у клисурама, због брзакa и слапова, поглавито млинови и где-где мање културе, дотле су у пољима јако развијене разне врсте привреде и у њима леже скоро сва насеља. Али су у овим пољима, према различном саставу дна, падине и одсека, и привредне површине различне, и на додирним линијама ових површина, нарочито на додиру њива и паше, леже увек куће.

3. Кањонска долина и карсне површи. — Јужно од Сињског Поља настају две карсне површи, угљанска и задворска. Прва је висока 350, а друга 250 м. У њима је оштро, као ножем, усечен кањон Цетине. Због оваквих својих особина овај кањон нема антропогеографског значаја. Култура је ограничена на поменуте површи. Овим површима слична је подска, висока 450 м. Она опкољава поља и сутеске у композитној долини Цетине, и пружа се од горњег дела Цетинског па до доњег дела Сињског Поља.

На овој, подској, површи северозападно од Цетинског Поља према селу Кијеву воде путање по плитким депресијама. Ове су депресије израђене дуж дијастрома. Подска површ је у овом свом делу под густим цбуњем од храста и граба. Она је разуђена двема плитким долинама, Дрљгом и Кривом Дрљгом. У јесен и пролеће, када су велике кише, дном обеју драга потеку реке, које се сливају у Цетинско Поље. Дно прве драге је равно и под њивама. Дном друге води путања, куда Цетињани изгоне стоку на пашу. На странама ове драге су неколике „кљачине“, у којима се пали креч, и „ограде“, у којима се чува шума.

Западно од Цетинског Поља у овој површи удубена је цивљанска удолина, динарског правца. Средином ове удолине су ливаде Баре, ободом равни, испод кућа, њиве и виногради, а по страни, изнад кућа, паша и шума. Тако су и овде куће на граници између њива и паше.

Подска површ западно од Драговићске Клисури и Рибарићског Поља зове се Дубраве. У овој је површи удолина динарског правца, и у њој лежи село Отишић. Куће су управо ободом удолине, и на СИ-у и на ЈЗ-у. Оне су на граници између њива са кукурузом и дуваном у равни, и паше која је на површи (на СИ-у) и на страни Свилаје (на ЈЗ-у). Раније су Дубраве биле под густом храстовом шумом. Сељаци су тада секли лисник стоци и бавили се скоро искључиво сточарством. Затим је шума исечена, сточарство опало, и јаче се развила земљорадња.

Отишић је раније лежало у клисури Цетине, према манастиру Драговићу. Ту су се, почетком 16. века, населили из Црне Долине (у Босни) поп Стојисављевић, кнез Крунић и харамбаша. Како је долином водио пут и сељаци бивали често пљачкани, они изиђу на садашње место, на површ. Источно од отишићске депресије по Дубравама су стаје. Ту се сељаци баве преко лета напасајући стоку. Али су се неки Отишићани на овим стајама стално и населили, када су им стаје допале у део при деоби. Они одлазе у Отишић лети и тамо обрађују земљу, која им је такође при деоби припала. А како се становништво у најновије доба јако намножило, то су се многи иселили у околину Прилипа, у Македонији.

Према Дубрави, на североисточној страни Цетине је Лактачка Љут, такође део подске површи. Границом између површи и кречњачке

стране Кошутце, која се диже према СИ-у, пружа се удолина динарског правца. Дно ове удолине је под црвеницом и под њивама. На површи и на страни Кошутце су паша и храстово цбуње. Североисточним оквиром поменуте удолине, на граници између њива и паше, леже куће Борковића, Винчића и Лактаца.

Југозападно од Рибарићског Поља у подској површи је плитка удолина Потравско Поље. Она се пружа у динарском правцу, и лежи у подножју Свилаје. Са ове планине у поље силазе три долине, и само поље је највећим делом плавина потока. У равни поља су њиве са пшеницом и кукурузом, док је на кршној страни Свилаје паша. Потравље лежи ободом поља, на ивици између њива и паше. Вода се пије из чатрња, а кад је у њима нестане, онда се доноси из долине, са Цетине. Ливаде су у равни, око Цетине. Лијића у Потрављу има сада 7 кућа. Њихови преци су се доселили из Херцеговине, пре неколико векова, побегавши од турског зулума.

Према Потрављу, североисточно од Цетине, је Велика Љут, такође део подске површи. Са површи, према СИ-у, диже се кречњачка страна. На додиру површи и стране израђена је такође удолина. На дну њеном су њиве, док је по страни паша. Североисточним ободом ове удолине, на граници између њива и паше, леже куће Горњег и Доњег Бителића.

Са Велике Љути диже се према СИ-у падина до кречњачке површи, високе око 950 м. Ова се површ састоји од „долаца“ и хумова. На дну долаца (вртача) су њиве, а по хумовима паша. Многи сељаци из Хрваца имали су раније овде стаје, и излазили преко лета са стоком. Приликом деобе неки су се на овим стајама стално населили, и тако је постало село Врдово.

Североисточно од Обровачке Клисуре подска површ је такође кречњачка и сува. По њој је ретка трава, боца и цбуње. Овде су паша и станови сељака из Обровца и Гале. Стока ту пасе скоро преко целе године, а зими јој се и полаже. Али о Св. Јури (Ђурђев-дану) сељаци издижу са стоком на Камешницу, и са овцама остају до Велике Госпе, а са говедима до Михољ-дана. Чобани на планини топе снег и пију снежницу, а стоку поје из локава. Босанцима се за пашу плаћа травнина: до 1914. године цела Гала плаћала је на име травнине 17 круна годишње.

Овде је на површи село Љева. Испод кућа је земљиште од диљувијалне плазине и карсне глине, покривено њивама. Изнад кућа је кршна страна са ретком пашом.

Подска површ чини цео североисточни оквир Сињског Поља. Она је у опште под пашом и ретким цбуњем, и по њој пасу козе и овце. Јужно од депресије Руде по овој површи је цбуње, које служи као паша за козе, и само у каменим оградама су мали забрани. На дну депресија су мале њиве са пшеницом, и вртови са кромпиром. Куће су ободом депресија, на граници између њива и паше. Таквог су положаја насеља: Пројићи, Ботице, Ограда, Терзићи, Поди, Бугарин итд. Сва су ова насеља мала, јер су мале и привредне површине за које су везана. Најчешће су она и породичне групе. Док ова села имају њиве и пашњаке на самој површи, до кућа, дотле су им ливаде у равни Цетињског Поља. Сено се или довлачи кућама, у село, или се држи у пољу, у појатама; ту се онда преко зиме стока и исхрањује.

Подска површ чини и југозападни оквир Сињског Поља. На СЗ-у у овој је површи удолина са селом Доњим Радошићем. Дно ове удолине покривено је црвеницом, и по њему су њиве са житом и кукурузом. Југозападно се диже кречњачка страна са ретком травом. На граници

између равни и стране леже куће Доњег Радошића. Испод села, у равни, је бунар, који лети пресуши, и локва за стоку. Североисточно од ове депресије на кречњачкој површи лежи Радошки Гај. По овом гају у каменим оградама су забрани од младе хростове горе. Ван тога је хростово цбуње, које служи као паша.

Југоисточно, по подској површи између глава од слојева има доста црвенице. За њу је везана трава и цбуње од храста и граба. Југозападно, са површи се диже кречњачка страна. Ивицом између површи и ове стране лежи Кривоодо. У њему су стаје неких сељака из Турјака. Овде им је стока преко целе године. Она пасе по кршу, а зими јој се и полаже. Неки су се Турјачани у новије доба на овим стајама стално населили. Око кућа су им њиве са пшеницом и кукурузом.

Према ЈИ-у у овој површи је плитка депресија Суваје. Дно њено је покривено црвеницом, и по њему су њиве. Североисточно је ниска, кршна страна под нашом. Ивицом између равни и стране леже куће села Војнића, окренуте ЈЗ-у. У Војнићу има Бајића 30, а Терзића 4 куће. Обе ове групе кућа растављене су њивама. Њиве и виногради испод кућа су подзидани, и леже на вештачким терасама. У Војнићу је бунар, који се у јесен и у пролеће напуни, док је лети у њему мало воде. На дну депресије, у црвеници, је локва за стоку.

Североисточно од војнићске удолине је површ, која се састоји делом од рудистичких кречњака, а делом од горњо-плиоценских шљункова. Кречњачко земљиште је под ретком травом, а шљунковито под њивама. Њивама су растављене поједине групе породичних кућа, као Башићи, Рогуљићи итд. Из Босне су се била доселила три брата, и један је сео у Долац, други у Срињине (Сријане), а трећи у Јасенице, у приморју. У Кулетини, на обронку цетинског кањона, југоисточно од Суваје, живели су Турци. Сељаци из Доца договоре се са једним момком, који је ове Турке служио, да их опије. Он то и учини. Дочани онда дођу и побију Турке. Млечићи су им тада дали земљиште на коме су сада (Гардун), и из Доца су прешли овде претци Рогуљића, Жуљевића, Скејића и Башића. С њима је био дошао и харамбаша Стазо, од кога данас нема потомака.

Јужно од Сињског Поља лежи угљанска површ. Она је на СИ-у ограничена одсеком, којим се излази на подску површ. У селу Чапорицама стране овог одсека су под њивама и шумом. Њиве су подигнуте на терасама. Између њива, по страни, су куће. Даље према ЈИ-у на граници између одсека и површи леже куће Песа и Муднића. Испод кућа су њиве, а изнад кућа, на одсеку, паша.

Сама угљанска површ највећим делом је под ретком пашом и цбуњем, и само у забранима је шума. На овој површи је група од 4 куће Свалина. Око њихових кућа су искрчене њивице, где је дуван, и жито које слабо успева. Преци ових Свалина, три брата, доселили су се из Херцеговине крајем 17. века. Тада је у Чапорицама било свега 4—5 кућа. Један од браће одселио се у Муњско Поље (северозападно од Сиња), у село Цривац; сада има тамо око 40 кућа Свалина. Други брат се одселио у Купрешко Поље.

Западно од Руњик-Главице на овој површи у оградама су забрани. Јужно од поменуте главице су куће Брајковића, око којих су мале њиве са пшеницом и кукурузом. Северно од Вучјак-Главице по површи су плитке вртаче. Њихова су дна под црвеницом, и у њима су њиве.

Само село Угљани лежи у депресији динарског правца. Ова је депресија између гребена Кадња и Медоваче, и покривена је црвени-

цом. По дну њеном су њиве, а по странама је паша. Куће су ободом удолине, на граници између њива и паше, и окренуте су ЈЗ-у. Оне су од камена, као и ограде око њива. Ливаде Угљанаца су у Сињском Пољу; и они тамо одлазе ради косидбе. На површи, на месту где се састају путеви, који долазе од Омиша и Имотског, развило се насеље са крчмама, поштом, школом итд. На површи су и две велике, сеоске чатрње.

Југоисточно од Угљана на површи је цбуње, у оградама паша, а на дну вртача, где има црвенице, вртови и њивице. За ове су депресије везана мала насеља појединих породица, као Стипетића (4 к.), Чорића (7 к.), Миљаца и других. Они имају чатрње, а кад у њима нестане воде доносе је са Цетине. Ливаде су им у Сињском Пољу, и сено отуда превозе.

И у Новим Селима, у оградама, на дну депресије су њивице са пшеницом. Кукуруз је ређи и слабији, јер дебљина црвенице износи тек 1 дм. Да кукуруз успе, треба му лети чешћих киша. Овде се доста саде вишње, које се суше и продају.

Код села Блата угљанска површ пада одсеком на нижу, задворску. Одавде се, према ЈИ-у, пружа катунски одсек, висок око 200 м који раздваја задворску површ на ЈЗ-у од подске на СИ-у. По дну овог одсека јављају се зеленкасто-сиви, шкриљасти лапори, олигоцене старости. У њима су најпре неколики бунари (у Кршеву и Катуну), који никад не пресушују. Али је на овој падини од лапора јако развијена терасаста култура, и падина је површина за исхрану трију села: Блата, Кршева и Катун. Терасе су дуге 30--40, а широке до 4 м. Неке подзиде ових тераса су покварене од пљускова. На терасама је раније била лоза, а сада је поглавито пшеница. Око подзида су поједина стабла смокава и маслина.

Куће Блата леже на задворској површи, док су куће Кршева и Катун на страни између флиша и кречњака, или између култура и паше. И поред ове плодне падине, у поменутим селима је толико становника, да они морају одлазити на рад. Блато, на пример, има 170 домова, а њихово земљиште, по тврђењу сељаку, могло би бити довољно за живот тек неколиким породицама. Због тога су пре Светског Рата многи Блаћани ишли у Америку на рад, а 1922. године били су неки као зидари у Београду.

Југозападно од катунског одсека је задворска површ, састављена најпре од лапора, а даље према ЈЗ-у од кречњака. Испод села на овој површи су њиве, док су према ЈЗ-у цбуње и шума. На месту где се укршта пут који води из приморја у унутрашњост са путем динарског правца постало је у најновије време насеље Шестановци. Оно се састоји од крчми и трговина. У овој површи је пространа и дубока вртача Поповићи. Њено дно је засејано, док су по карсном оквиру паша и цбуње. Куће су ободом вртаче, на граници између њива и паше. Најглавније насеље ове површи јесте Задворје, које такође лежи на путу што води из приморја у унутрашњост.

Као што се из горњих података види, све три површи, и подска и угљанска и задворска, ижљебљене су увалама и вртачама, на чијем је дну плодна црвеница. Дна ових депресија су засејана, и због тога су за њих везана насеља. Величина насеља зависи од величине депресија, али су она у опште мала. Североисточним ободом задворске површи јавља се нов елеменат, који јако омогућава културу и насељавање. То је поменута зона лапора.

4. **Флишна долина Цетине.** — Западно од Задворја, код водопада Губавице, почиње флишни део у долини Цетине. Вода овог водопада иде кроз цев у електричну централу, а из централе је жицама спроведена електрична снага у приморје, у Омиш и на Дуги Рат. У овим приморским местима, која имају повољне саобраћајне везе, развијена је индустрија основана на употреби ове електричне енергије. У централу раде десетак сељака из Задворја, Полетнице и других села. Одмах испод водопада долина Цетине је дубока, и има правац И-З. На десној страни долине, на страни окренутој Југу, на флишним лапорима је развијена терасаста култура. Лева страна долине, састављена од истих лапора, окренута је Северу, и обрасла шумом. Раније је на поменутих терасама била лоза, а сада је пшеница и јечам. Северно, са ове флишне падине диже се кречњачки одсек, који је под цбуњем. Ивицом између флиша и карста, или између њива и паше, леже куће села Подграђа. Исти је овакав положај и села Костања, западно од Подграђа.

И куће Вукасовића леже на граници између флиша и карста. Оне су већ део села Кучића. Испод кућа на флишној падини је терасаста култура, а изнад кућа је карсни одсек под цбуњем. Вукасовића има данас 15 кућа. Њихови су преци добегли овде од Кључа, бежећи испред турског зулума.

Кучићи леже у флишној удолини, по којој су издвојене групе породичних кућа. У овом селу је живо предање о ранијем становништву, као и о досељавању данашњих породица. У Кучићима су раније живели Рољи. Било их је 7 браће, и сви су били имућни. Затим су се иско-ренили, и последњи Рољић умро је „на галији“ почетком 19. века. Исто тако стара породица били су Илијаши. Последњи Илијаш је отишао у Дуће (у приморје) на имање своје матере. Тамо је умро крајем 19. века. Котромановићи и Зебичићи отишли су одавна из овог села у околину Јајца; одавде их је глад отерала. И Гргуричића је нестало крајем 18. века.

Први досељеници у Кучићима јесу поменути Вукасовићи и Срда-новићи, који су с њима „једно племе“. Обоји, су као што је речено, дошли од Кључа из Босне. Радићи (старо презиме Омрчани) дошли су из Лисковача (код Дувна) још у 15. веку. Они су побегли испред Турака. Томасовићи (старо презиме Парлови) доселили су се када и Радићи, бежећи такође испред Турака. Они су из Ричица, код Имотског. Ковачићи и Шарци (старо презиме Секуловићи) доселили су се од Имотског у почетку 16. века. У то исто време дошли су и Первани из Тијарице. Марунчићи (старо презиме Плазиботе) доселили су се из Тијарице почетком 17. века. Работези (старо презиме Вукнићи) доселили су се из Доца (иза Мосора) такође почетком 17. века. Јуричићи су дошли из Радобоље (из Крешева) почетком 17. века. Топићи су се доселили из Баста (код Макарске) средином 17. века. Совуљи (старо презиме Бољчићи) дошли су у исто време из Жежевице, северо-источно од Задворја. Тада, то јест средином 17. века, дошли су и Бошњаци из Босне. Неки бег био је натерао овце на њихову ливаду, а они су исекли косом ноге беговим овцама и утекли. Шушићи су дошли из Загозда почетком 18. века. Њихов предак је платио главару да га прими у село. Тадањи харамбаша Перван дао му је марву. Билић је дошао из Костања своје стрицу попу средином 18. века. Бартуловић је дошао из Студенаца средином 19. века, и био усињен од једног Работега.

Идући долином Цетине од Кучића према Омишу види се иста она супротност између флишне падине и карсног одсека. На падини је терасаста култура, са подзидама или „мејама“, а на одсеку паша. Дно Цетине се пред ушћем прошири, и по њему је рогоз. Он се коси за сточну храну, за коње и волове, и чамцима превози у Омиш.

Привредне и културне прилике Омиша зависе знатним делом од Цетине и њене долине. Али је Омиш ипак приморско насеље, и о његовим особинама ускоро ће се говорити исцрпније на другом месту.

У флишном делу Цетине, као што се види из горњих података, од највећег је значаја супротност између флишних лапора и рудистичких кречњака. Први су област културе, а други област паше.

У опште, у целој долини Цетине, стене које нису кречњаци, то јест лапори, било флишни, као у доњем делу Цетине, било плиоцени, језерски, као у пољима композитног дела Цетине, имају велики значај за културу. Ове се стене распадају и тиме дају дебео слој растресите, површинске земље. Али ова земља лежи на падинама и била би, за време јесењих и пролетњих пљускова, спрата, да није вештачких тераса, подзидâ или меја. На терасама је средоземна култура, лозе, маслине и смокве. У новије време домаћа лоза је потпуно уништена, и на терасама се сада већином виде стрмна жита, — континенталне културе, које не одговарају климатским особинама овог краја. Али се лоза на америчкој подлози изнова подиже. За ове области лапора (нарочито плиоцених) везана су сва већа насеља у долини Цетине. На кречњачким површима и странама превлађује хемијско растварање, и црвеница се задржава само по дијастромама. На њима су бусени траве и цбунови, те је карст област паше и сточарства. Али и на карсним површима има депресија, увала и вртача, на чијем је дну нагомилана црвеница. На таквом дну јављају се такође културе, и за такве депресије везана су мања насеља.

II Долина Крке

Као у долини Цетине, и у долини Крке су издвојена четири дела различна морфолошки: кањон Крчића, који је лети сув и тада представља скаршћену долину; Книнско Поље; кистањска површ; и приморско бјело.¹ У свакој од ових целина различне су погодбе за људски живот, те тако поменуте морфолошке целине имају и антропогеографски значај.

1. **Кањон Крчића.** — Кањон Крчића је усечен у кречњачкој површи, високој око 450 м. Овим кањоном води пут који спаја Книн са Сињем. У кањону су два слапа, где вода пада преко бигрених одсека. Код првог слапа, испод цестареве куће, лети је у кориту Крчића бунар, дубок 3 м. Овде је цестарева кућа, једино насеље у кањону. Ниже, у бигреном одсеку другог слапа су пећинице, у којима пландује „благо“ за време летње жеге. Оно пасе по кршним странама кањона. На изласку кањона у Книнско Поље је кречњачки одсек, висок око 20 м. Зими преко њега пада водопад Крчића, а лети испод њега у огромним врелима извире Крка. Одмах испод ових врела су два велика млина. На њих долазе да међу сељаци из околних села, а лети и сељаци из Петрова Села.

¹ Боривоје Ж. Милојевић: Геоморфолошка проматрања о долинама Крке и Чиколе. („Гласник Географског Друштва“, св. 9., с. 121—132).

2. Книнско Поље. — По пластичким особинама у Книнском Пољу се издвајају два дела: северозападни и југоисточни. Први се део зове Луг. То је алувијална равна између крких притока Бутишнице и Радљевца. Њоме теку поменуте реке и њихови рукавци, а у јесен и у пролеће равна буде и поплављена. Југоисточни део представља плочу, релативне висине од 30 м. Она је при дну састављена од језерских наслага, а при врху од алувијалних конгломерата. Из ње се дижу главице од старијих стена, а већа алувијална равна је само око Крке. Услед ових физичко-географских разлика, различне су и привредне прилике у северозападном и југоисточном делу Книнског Поља. Влажна равнина на СЗ-у је сва под кукурузом. Због дуге летње суше кукуруз се наводњава. Око Бутишнице, у селу Голубићу, помоћу наводњавања успева и поврће. Ту се саде: купус, грах, „капулица“ (црни лук), „помидори“ (патлици) и т. д. Поврће се највише извози у високу, карсну Босну, у Петровац, Гламоч и т. д. Са супротне стране, са СИ-а, из панонске равнице, а нарочито из околине Новог Сада, долази такође поврће у поменуте крајеве босанске. Према овој влажној култури у равном, северозападном делу Книнског Поља, стоји сува култура на конгломератској плочи и на главицама у југоисточном делу поља. Овде је већином лоза, а виде се и њиве са јечмом и пшеницом. Њиве представљају новију културу, насталу услед тога што је домаћа лоза недавно уништена. Виногради су нарочито на оним странама главица, које су окренуте Југу. У овом, југоисточном крају, само у равни око Крке и њене притоке Орашнице иста је онаква култура, као и у поменутој равници на СЗ-у: и овде су око река њиве са кукурузом и ливаде.

Према равни Книнског Поља, која је скоро сва под културама, велику супротност представља карсни оквир. Он је под ретким цбуњем и травом и чини пашу. Нарочито је јак контраст између алувијалне равни око Бутишнице и Радљевца, која је сва зелена од њива кукуруза, и карсног одсека на СЗ-у, који је стеновит и сив.

Као и у пољима око Цетине, тако су и у Книнском Пољу насеља већином везана за линију дуж које се, ободом поља, спајају плодна равна и карсна страна. Северно од Великог Бука, на пример, у селу Топољу куће су ивицом између равни и стране, или између њива и паше.

Најглавније насеље Книнског Поља јесте Книн. Његов топографски развитак је врло значајан, јер се код Книна, још боље него код Сиња, види, како се једно насеље, основано на заштитном положају, прилагодило савременим саобраћајно-економским приликама, и продужило свој живот. Оно се због тога морало спустити са врха брда, где се раније штитило и чувало, у подножје брда, куда данас пролазе путеви. Брдо Свети Спас, високо 345 м, део је кистањске површи (која лежи западно од Книнског Поља), и од ове површи издвојено је Крком и Бутишницом. Оно стрмо пада према равни поља, на С-у, И-у и Ј-у, а одсецима је ограничено према поменутим рекама на З-у. На врху његовом је тврђава, а одмах испод ње Подграђе. На овом заштитном положају насеље је постојало, врло вероватно, и за време римске и византијске, а поуздано за време хрватске и доцнијих епоха, за време угарске, турске, млетачке, француске и аустријске. Највећи свој значај Книн је имао у доба хрватске самосталне државе, а крајем 11. века постао је и престоницом. Несумњиво је до овога дошло због тога, што је Книн лежао на месту где се укрштају путеви. Кроз Книн пролази важан пут, који долази са ЈЗ-а, из приморја, од Шибеника, и даље иде према СИ-у, долином Бутишнице и превојем Грабом, у високу, карсну Босну. Из Книна је лак саобраћај и са областима на Југу: у

долину Цетине долази се кроз кањон Крчића, а Косово и Петрово Поље скоро су отворени према Книнском. Најзад, из Книна води пут и према СИ-у, уз долину Зрмање и даље превојом у Лику. Тако се из Книна, због његових погодних саобраћајних веза, могло господарити свим околним крајевима.

Каравански пут, који је ишао из приморја у Босну, пролазио је кроз Подграђе, и на томе месту Книн је био и почетком 19. века. Тада су у једној кући у Подграђу преноћили, приликом своје посете, аустријски цар и царица. Затим се Книн спустио у равницу, око данашњег шибеничког пута, и ово се спуштање било извршило до 1875. године: те је године аустро-угарски владалац Франц Јозеф, приликом своје посете, преноћио у једној кући у Новој Вароши. Подграђе и Нова Варош разликују се и по типу и по кућама. У Подграђу су улице уске и вијугаве (тако да се њима могао кретати каравански саобраћај), а куће камене и ниске. У Новој Вароши су улице праве и широке, прилагођене колском саобраћају, а куће камене и високе.

И за ово кратко време од како је Нова Варош постала, у њој се преместило средиште рада. До подизања железничке пруге, до 1888. године, око 200 „карова“ возило је у Шибеник копане производе, највише дрва и дуге из Босне. Тада је био врло жив онај део града, који лежи на Западу, око шибеничког пута. Железница, спроведена поменуте године, додирнула је град са источне стране, па је на ту страну и пренето средиште рада. Ту је сточни трг, врло чувен у овом крају; на њему планинци продају стоку приморцима.

Новији досељеници јесу сељаци из околних села, који су се у Книну научили градским занимањима. Старији досељеници су из даљих места, већином из градова, као из Скрадина итд. Они су собом већ били донели трговачки и градски дух.

3. Кистањска површ и кањон Крке. — Од западног обода Книнског Поља пружа се према ЈЗ-у површ све до венца Тртара у приморском бјлу. Она је благо нагнута од СИ-а према ЈЗ-у и висина јој пада од 350 на 200 м. Ова површ засеца кретацејске, еоцене и олигоцене наслаге. Дисциплирана је дубоким кањоном Крке, удолинама динарског правца, и вртачама.

У кањону Крке има неколико водопада, који су од привредног значаја. Тако, испод водопада Прљена су два-три млина. Исто тако има млинова и испод слапа Манојловца. На уској равни, лево од реке, овде су вртови са купусом, који се залива. Познати су млинови и испод Рошког Слапа, на које долазе да мељу сељаци из ближих и даљих села, из околине Дрниша на И-у и околине Задра на З-у. Испод овог слапа је и електрична централа. Енергија је одавде проведена жицама у Сиверић, на северозападном ободу Петрова Поља, где се употребљава у угљеном руднику. Али у овом погледу највећи значај има Скрадински Бук. Испод њега су пет млинова, сваки са више витлова. Овде долазе да мељу сељаци од Нина, из Арбанаса (код Задра), са острва Пашмана и т. д. Жито догоне у једрилицама. На левој страни Крке испод бука је електрична централа, из које је енергија жицама спроведена у Шибеник. Овде је на обали шибеничке луке развијена индустрија, која се оснива на употреби електричне снаге. Индустрија се није развила одмах испод водопада, где се енергија добија, већ је пренета на обалу, и ту је постала ради саобраћајних потреба.

Кистањска површ, као што је речено, разуђена је неколиким удолинама динарског правца. Оне су, у овој области, од великог значаја

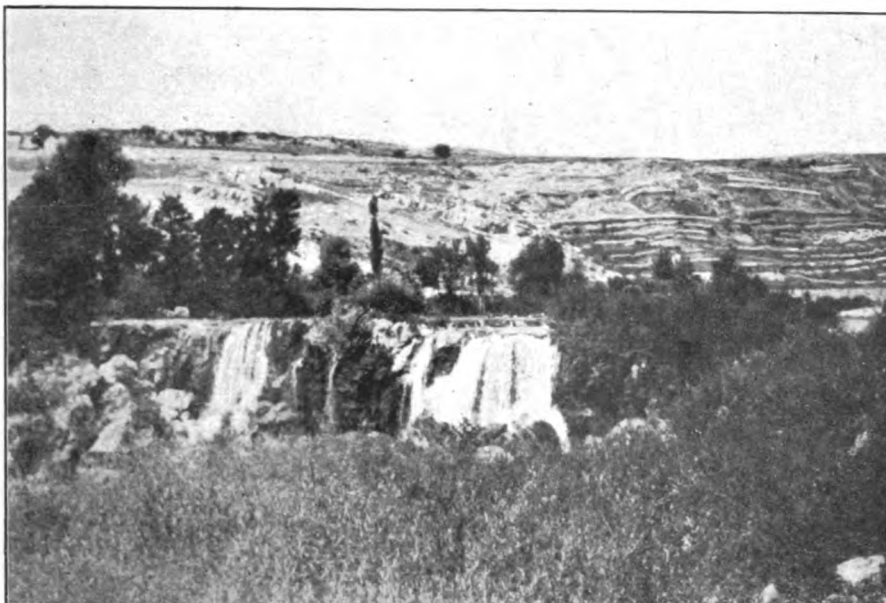
за привреду и насеља. Идући од Книна за Скрадин, на десној страни Крке, у површи су удубене две плитке удолине, отворене према Крки. Прва нема имена, а друга се зове Жагровишки До. На дну ових депресија је црвеница са лозом и њивама, а по кршној страни је цбуње и паша. Трећа депресија на овој површи, оџестовско-пађенска, нагнута је према долини Зрмање. На дну њеном је лоза и њиве са пшеницом. Југозападно од ове депресије по страни је цбуње, а североисточно гора. За ову је депресију везано село Оџестово, које лежи одмах североисточно од ње. У том је селу разграната породица Вукобрата (Вукојевића, Илића и Кнежевића), чији су се преци доселили почетком 18. века из Змијања (у Босни). Славе Ђурђев-дан. Раније су се бавили много више сточарством, и близу села имали два стана, један за овце, а други за козе. Средином јуна, са настанком легњих жега, изгонили су на планину преко 1000 оваца и коза; у октобру су се враћали у село, и сносили у мешинама по 300 ока сира и скорупа. Овој удолини је слична радучићско-мокропољска. На дну њеном такође су њиве са пшеницом и кукурузом, док је по кршној страни паша. Куће у Радучићу леже североисточним ободом депресије, на граници између њива и паше. На дну Радучићског Поља су три бунара: Бубин, Радучић и Жабиновац. У јесен и у пролеће дно депресије око Жабиновца се поплави. У лето бунари пресуше, и сељаци силазе тада у Крку, и отуда доносе воду за пиће. Југозападно је плитка, ивошевачка депресија, чије је дно покривено црвеницом. По дну су њиве са пшеницом, а на карсном ободу је цбуње. На СИ-у, границом између њива и цбуња леже куће. Нова депресија, истих оваквих особина, јавља се и југозападно од Ивошеваца.

У овој површи, јужно од самог Кистања, удубена је Цариградска Дрџа. Она је у горњем делу у проминским конгломератима, а у доњем делу на граници између ових конгломерата и проминских лапора. На конгломератским странама дрџе је цбуње и трава, која је лети спрљена и жута. А на страни дрџе, која се састоји од лапора, леже њиве.

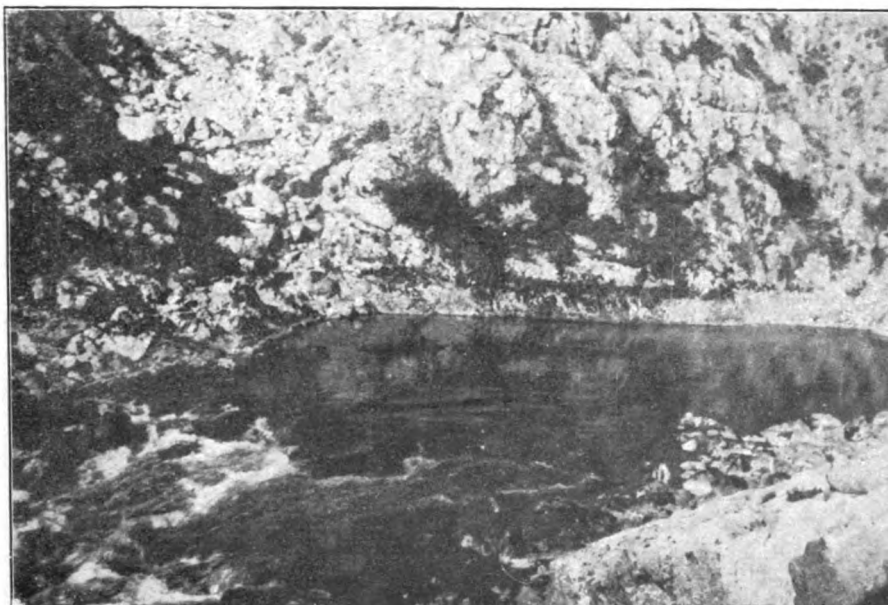
Око Рошког Слапа су две удолине: на СЗ-у је Брина, на граници између нумулитских кречњака и проминских лапора, а на ЈИ-у Рошка Дрџа, у овим лапорима. Дна поменутих долина леже скоро у нивоу Крке, и по њима је трава. На странама окренутим Југу, на лапорима, су лоза и маслине. До овога места допиру уз долину Крке најдаље маслине према СИ-у.

Од свих ових долина најзначајнија је рупска, којом тече поток Воша. У њој је шира зона лапоровитих шкриљаца, сложених синклинално, а око Воше је и алувијална раван. На страни ове долине, окренутој ЈЗ-у, виде се културе маслине, лозе и дувана; овакве културе се јављају и на дну долине, као и на супротној страни, окренутој СИ-у. У равни долине су и њиве са кукурузом. Али се на горњим деловима обеју страна види цбуње. Село лежи на страни, испод кршног одсека, а куће су у низу. Оне су од камена, и покривене плочама или ћерамидом.

Југозападно од рупске лежи дубравичка депресија у лапоровитим шкриљцима. По њој су културе лозе и маслине, а на дну, око потока, мале њиве кукуруза. На страни долине, поврх култура, су куће Лаћа и Мијића. Дубравичкој је слична радишићска депресија, која се налази даље на ЈЗ-у. Последња долина овог типа јесте скрадинска, којом тече Ривина. Њено је дно под кукурузом, а кречњачке стране под цбуњем. У овој удолини, до Крке, лежи Скрадин.

Фот. 1. Гарјачки Слaп, снимљен у јулу 1922. год.

Фот. 2. Врело Руда, снимљено у јулу 1922. год.

Фот. 3. Њива (ограђена у вртаци) на угљанској површи.

Фот. 4. Искрчено кречњачко комађе на шибеничкој површи.

Скрадин је насеље око друма. Он је економски центар за околна села, и у њему су трговине мешовите робе и продавнице јела и пића. Куће су високе и камене. Раније је Скрадин имао већи значај, и у много јачој мери одржавао поморске везе. Затим је та улога преншла на Шибеник, те је Скрадин опао.

Док су за ове депресије локализоване културе и насеља, дотле је сама површ под џбуњем и трњем, и само се у каменим оградама виде забрани са гором. Ова је површ у главном паша, и по њој су станови. Они су многобројни по Лашековици, на површи јужно од Кистања, која се састоји од проминских конгломерата. Сада сва стока пасе и лети око станова, а раније, кад је стоке било више, она се изгонила на Динару и Велебит. За време зиме краве се гоне кући у село, где једу сламу, а козе и тада остају на стану и хране се лисником. Лети су код стана, поред чобана, и човек и жена. Неки Рупљани, који имају више стоке, баве се у својим становима преко целе године. Станови су им на површи, североисточно од Рупа, у Крстачи. Удаљени су један од другог до 200 м. „Благо“ пасе на површи све до Божића, а од тада је у огради, где је сачувана трава за зимску пашу. Снег је на овој површи редак и мали. Ови сељаци силазе у Рупе само онда, када имају да ору, копају или беру. Неки сељаци, из својих села у удолини, стално су се населили у оваквим становима. Југоисточно од села Радучића, на пример, на површи су станови Модринића. Од овог браства шест породица живе стално на становима, а четири у селу Радучићу.

На овој површи је варошица Кистање, постала око 1860. године. У главном лежи око пута који води из Задра у Книн, те је друмског типа. Она представља локални центар за околна села. Раније су се овде насељавали Скрадињани (у доба када је Скрадин опадао), а сада сељаци из околних села.

4. Приморско (тртарско) бјло. — Приморско бјло чине три венца, који се пружају динарски, и састоје од рудистичких кречњака. Највиши је од њих Тртар. Идући са СИ-а између првог и другог венца је удолина Билице, у којој су палеогени кречњаци, а између другог и трећег венца је Вруљска Драга, у којој се јављају доломити. На дну ових удолина су културе лозе и маслине, а по кршним венцима је џбуње.

Југозападно од тртарског бјла лежи ниска, шибеничка површ, која се састоји од рудистичких кречњака. По њој се комађе кречњака купи и слаже у гомиле, те се добија нешто простора за културе.

Као што се из ових података види, различна је културна вредност појединих морфолошких целина у долини Крке. Од највећег су значаја депресије, са својим лапорима и лапоровитим шкриљцима, са стенама, од којих распадањем постоје земља. Према овим депресијама далеко је мањи значај површи, која се састоји од кречњака. Отуда депресије, а нарочито Книнско Поље, представљају зелене оазе удубене у сивој површи.

Боривоје Ж. Милојевић.